

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

23. årgang

2000

Nr. 1

Zise - Told- og Skattemhistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattemhistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er afdelingschef Hans K. Nielsen, København (formand), generalkonsul, dr. phil. Henrik Becker-Christensen, Flensborg (næstformand), museumskonsulent, dr. phil. Mikael Venge, København (redaktør), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), specialkonsulent Birthe Buur Hansen, Ålborg (kasserer), regionschef Palle Castbak, Kalundborg, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg, kommitteret René Mikkelsen, København, og afdelingschef Hans Jørgen Mortensen, København.

Medlemskab af Told- og Skattemhistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattemhistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø, tlf. 3529 2722.

Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkelte medlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.

Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til
redaktøren, Mikael Venge,
Askebjergvej 3, 4792 Askeby, tlf. 3529 2216, e-mail: mv@tu22.ccta.dk
eller til sekretæren,
fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattemhistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

Fra kælderdybet

Zises første nummer i det nye årtusinde er baseret mestendels på væsker. De dyre dråber, som det danske toldvæsen siden 1928 har påsat banderoler, og det salte hav, der helt fra Knud Lavards dage og måske længere tilbage har været observeret af årvågne toldere.

Nordsjællands små fiskerlejer er nu forvandlet til fashionable feriesteder, og næppe mange skænker det en tanke, at Europas bedste badestrand også har sin toldhistorie. Lad os kalde det, at vi har givet bolden op.

Smugleriet i Københavns havn er til gengæld et dyrket felt, men vi har ment, at der netop i disse tider, hvor Frihavnen er gået totalt i opløsning og mest af alt ligner sceneriet fra en tysk, futuristisk gyserfilm, kunne være behov for et nostalgisk tilbageblik.

Også redaktionen har flakket lidt rundt, som de skiftende adresser nok allerede har røbet for de observante af vore læsere. Da toldvæsenets gamle domicil i Amaliegade blev rømmet i 1996, søgte og fandt Zise ly på den anden side af havneløbet i Strandgade på Christianshavn. De historiske omgivelser kunne ikke være mere ideelle, og de næste tre årgange er redigeret med udsigt enten over Nyhavn eller kanalen alt efter hvilket kontor, redaktøren blev indlogeret i.

Men »min familie – følger faders vilje« sang allerede Osvald Helmuth, og

dette + de stygge selskabstømmere er den lidt højtravende forklaring på, at Zise siden maj 1999 redigeres på Østerbro. Kampen mod erhvervslivets gråzo-

Toldforvalter Kristian Nielsen (1884-1962) fra Kolding fik tegnet et festligt portræt af Gunnar Siksne-Pedersen i sidste nummer. En af dem, der morede sig over artiklen, var Kristian Nielsens datter, Annelise Press Jarolim, som til redaktionens store overraskelse viste sig at være gået i faderens fodspor og i dag sidder som kompetent fuldmægtig i Helsingør (Toldcenter Nordsjælland). Vi takker Annelise Press Jarolim, der beredvilligt udlånte dette nydelige foto af sin fader.

ner krævede kvadratmeter, og der blev kastet begærlige blikke på redaktionens logi, en mindre balsal. Efter først Frederiksstadens og dernæst Christianshavns Østerbro virke afsides, men kvarteret omkring Nordhavn station har faktisk sin egen, robuste charme, og redaktionelt har der været store fordele forbundet med flytningen.

Skønt redaktøren lidt beklemmt følte sig som en af fyrbøderne i »Titanic«, da han første gang fandt vej ned i dybet til sit nuværende domicil, tog han det for et godt varsel, at genboen på Gl. Kalkbrænderivej viste sig at være en gesjæft, drevet af en energisk, ældre dame, der som en engelsk pub stolt averterede butikkens navn på et udhængt skilt. Gl. Ting, står der, efterfulgt af et telefonnummer fra Ruder konges tid. Altså en art kollega, tænkte jeg. Ved et arkitektonisk fif er redaktionen nemlig placeret på gadeplan, skønt den inde i bygningen tydeligt er tænkt som kælder, hvilket hænger sammen med, at Told- og Skattestyrelsen er opført som en art klippefæstning. Ved et andet af arkitekturens luner åbner vinduet indad, hvilket koster en pelargonie i ny og næ, når en ivrig forfatter forsøger at argumentere ad denne vej, men det er en pris, vi gerne betaler for at opretholde en levende kontakt med omverdenen.

Postligt har de skiftende adresser dog haft visse ulemper. Vor naboetat har udvist alt andet end broderlig omsorg for breve til Zise, der er blevet stemplet adressat ubekendt og sikkert værre ting, som blot aldrig er nået til redaktionens kundskab. Derfor har jeg som et alternativ oplyst min egen adresse på Møn. Når post Sand fra

Askeby bringer breve ud, er der i hvert fald ingen slinger i valsen.

Den barske virkelighed kan undertiden gribe forstyrrende ind i told- og skattehistorien. Men det modsatte kan også være tilfældet. Claus Rafner fortæller, at han under sine studier over danske banderoler var stødt på nogle runde vinbanderoler uden vandmærke, som var lidt afvigende i trykket. Dem leder man dog forgæves efter i hans artikel, for de viste sig at være falske!

Ligesom Scotland Yard af og til allernådigst konsulterede Sherlock Holmes, kunne Told•Skat i Strandgade pludselig bruge banderoleforskeren, der heldigvis var i stand til at give præcise oplysninger om, hvor de famøse vinflasker var købt. Som det beskedne menneske han er, ville Claus Rafner aldrig selv have pralet af den historie, men redaktøren synes, at den hører med i billedet og håber, at læserne deler hans opfattelse.

Virkeligheden har det dog med at slå igen. Mens redaktionen godtede sig, indførte Told•Skat en femte type banderoler i nyt orangegult design, som altså ikke må forveksles med de falske, som blev afslørede, men tværtimod som en selvfølge burde have indtaget deres plads i Rafners galleri. Hvis læserne skulle undre sig, er skurken bestemt ikke Rafner, men den sløve redaktør. Det forlyder, at en nordtysk greveslægt skulle have klaget over, at det gamle logo mindede for meget om dens våbenskjold. Lad denne røverhistorie være en påmindelse om, at banderoleforskningen og dermed told- og skattehistorien rummer uanede dybder.

Mikael Venge

Banderoler og andre afgiftsmærker på varer

af Claus Rafner

De danske statslige myndigheder har i tidens løb benyttet sig af mange forskellige afgiftsmærker. Ældst er de ordinære stempelmærker, der indførtes i 1862. Mærkerne er et alternativ til det såkaldte stempelpapir, der kom i brug i Danmark så tidligt som 1657, samtidig med at den ordinære stempelafgift indførtes. De ordinære stempelmærker samt stempelpapiret er beregnet for visse generelle kategorier af dokumenter, når den ordinære stempelafgift skal berigtiges. Både stempelmærkerne og stempelpapiret er stadig i brug.

En anden form for afgiftsmærker er de stempelmærker, der anvendes til specielle kategorier af dokumenter, når særafgifter gør sig gældende. Disse

mærker har forskellige navne, såsom fakturamærker og obligationsmærker, men de er ikke mere i brug.

Endelig findes der en tredje form for afgiftsmærker, som ikke sættes på dokumenter, men på selve de afgiftsbelagte varer. Banderolerne er vel de mest kendte, men der findes også andre officielle mærker, som af kontrollenssyn påsættes udvalgte varegrupper. Der er disse afgiftsmærker, som beskrives i det følgende.

Banderoler på tobaksvarer

Begrebet banderoler bruges om de afgiftsmærker, som i henhold til lovgiv-

To eksempler på tobaksbanderoler af ældste type, de såkaldte stempelbånd. Stempelbåndene kunne være op til 30 cm lange, men som regel blev de beskåret af virksomhederne, så længden passede til pakningen. De midterste felter med tekstpåtrykket måtte dog naturligvis ikke skæres væk. Udover den officielle tekst blev stempelbåndene også forsynet med påtryk af virksomhederne for at angive hvilken virksomhed, der var ansvarlig for afgiftsberigtigelsen. Den nederste banderole stammer således fra røgtobak produceret af R. Færch, mens den øverste cigaretbanderole har anonymitetsmærket EXPE. Brugen af anonymitetsmærker er tilladt, når blot de er anmeldt til toldvæsenet.

Tre eksempler på tobaksbanderoler med kongekrone som logo (krone-typen). Denne type banderoler begyndte i 1950 at afløse stempelbåndene, først på cigaretter og senere på andre tobaksvarer. Banderolen i midten er for cigaretter (1950-udgaven), mens banderolen til venstre er for røgtobak, og den til højre er for spunden skrå (senere udgaver, vistnok indført i 1960'erne).

ningen skal påsættes visse højt beskattede varer, nemlig tobak, vin og spiritus. Inspireret af udenlandske forhold indførte man i Danmark de første banderoler på tobaksvarer i 1912, og i 1928 fulgte banderoler på vin og spiritus.¹

I begyndelsen anvendtes de danske tobaksbanderoler kun på cigaretprodukter. Det var nemlig det stigende forbrug af cigaretter i årene op til 1. verdenskrig, som gav stødet til banderolerens indførelse. Tilmed var cigaretter en nymodens opfindelse, der betragtedes som mere luksuriøs end de gammelkendte tobaksvarer i form af cigarer, røgtobak, skrå og snus. Cigaretter var derfor et oplagt afgiftsobjekt, hvor den danske stat kunne hente sig et pænt provenu hjem. Det benyttede man sig af i lande som Tyskland, hvor afgiften var kombineret med en banderoleordning.

Samme ordning foreslog regeringen at gennemføre i Danmark, og den 8. juni 1912 vedtoges lov om stempelafgift af cigaretter m.v. Loven trådte i kraft

den 1. oktober 1912, og fra samme dato skulle alle cigaretprodukter være forsynet med banderole.

Den nye cigaretafgift var et supplement til to eksisterende former for tobaksbeskatning, nemlig importtolden på udenlandsk tobak og dyrkningsafgiften på dansk tobak. Importtolden og dyrkningsafgiften var karakteriseret ved, at afgiftsberegningen ikke rettede sig efter det færdige tobaksprodukt i den form, som det solgtes til forbrugerne i Danmark. Skulle man alene beskatte cigaretter, og skulle beskattningen tilmed rette sig efter detailprisen, måtte der en anden afgift til. I overensstemmelse hermed udformedes den nye lov om stempelafgift på cigaretprodukter.

Loven opdelte cigaretterne i forskellige afgiftssatser i forhold til detailprisen, således at afgiften pr. cigaret blev større jo højere prisklasse, cigaretterne tilhørte. For at ligestille hjemmerullede cigaretter med fabriksfremstillede cigaretter, indførte loven også en afgift på cigarettobak og cigaretpapir. Afgiften af cigarettobak var opdelt i afgiftssatser og prisklasser afhængig af detailprisen pr. kilogram, hvorimod afgiften af cigaretpapir var en simpel stykafgift uden hensyn til detailprisen.

Den nye afgift af cigaretprodukter skulle erlægges som en stempelafgift, hvilket vil sige, at det blev pålagt importører og fabrikanter at købe særlige stempelmærker til en pris svarende til afgiften. Stempelmærkerne, også kaldet stempelbånd eller banderoler, skulle påsættes detailpakningerne som bevis på, at afgiften var betalt. På banderolerne var påtrykt oplysninger om varens art og mængde, samt for cigaretter og cigarettobak tillige prisklassen, idet varen

ikke måtte sælges til en højere stykpris eller kilopris end den prisklasse, hvoraf der var svaret afgift.²

Af sikkerhedshensyn var der ret strenge krav knyttet til banderolerne. For det første skulle varerne være indpakket og forsynet med banderole på en sådan måde, at banderolen gik itu, når pakningen åbnedes. For det andet måtte banderolen ikke fjernes fra pakningen, og for det tredje skulle hele pakningen med banderole destrueres, når indholdet var brugt. Endvidere var det forbudt at efterfylde tomme eller delvis tomme pakninger med nye cigaretter. Disse regler var gældende frem til 1955.

Afgiften blev en succes for statskassen, og man begyndte ret hurtigt at udvide afgiften, så den kom til at omfatte samtlige tobaksvarer. I 1917 indførtes således en afgift på cigarprodukter (cigarer, cerutter og cigarillos), men da der her var tradition for at »snuse« til varerne, kunne det ikke nytte at indpakke dem omhyggeligt af hensyn til banderoleringen. Afgiftskontrol­len fik derfor en lidt anden udformning, idet man i stedet for banderoler indførte såkaldte fakturamærker, som skulle påsættes regningerne for cigarprodukter i afsætningsledet mellem grossister og detailhandlere. Fakturamærkerne for cigarprodukter var i brug frem til 1955.

Næste udvidelse af tobaksafgiften fandt sted i 1919, hvor al røgtobak, altså både cigarettobak og pibetobak, blev omfattet af banderoleordningen. Endelig fulgte i 1922 en afgift på snus og skrå, som også blev underlagt banderoleordningen. Kombinationen af tobaksafgift og banderoler havde dermed fundet en fast form, som kun ændredes

lidt i 1943, da røgtobak opdeltes i to afgiftskategorier, nemlig finskåren røgtobak (anvendes især som cigaret­to­bak) og anden røgtobak (anvendes især som pibetobak). Herefter opererede man med følgende varekategorier:

- A. Cigaretter
- B. Cigarettpapir
- C. Røgtobak (grovskåren tobak, pladetobak m.v.)
- D. Finskåren tobak
- E. Snus
- E. Kardusskrå
- F. Spunden skrå

Snus og kardusskrå beskattedes på samme måde og henhørte derfor begge til afgiftskategori E, men der udstedtes særskilte banderoler, påtrykt hver sit varenavn.

Banderolerne solgtes af toldvæsenet

Tobaksbanderoler med toldvæsenets logo (told-typen). Denne type banderoler indførtes i 1977 for samtlige kategorier af tobaksvarer. Til venstre ses en cigaretbanderole, i midten en banderole for pibetobak og til højre en banderole for røgfri tobak. Afgiftsperioderne fremgår af de koder, som er påtrykt overst på banderolerne, henholdsvis 5, C1 og F3. Cigaretbanderolen er således fra perioden 1980-1982 (femte afgiftsperiode). Bogstaverne angiver afgiftskategorien (C = grovskåren tobak m.v. og F = spunden skrå).

forsynet med påtryk om vareart, mængde og prisklasse. Hvad mængde angik, var der i loven fastsat visse regler for pakkestørrelsen, når det drejede sig om cigaretter og cigaretpapir. Hertil kom den yderligere begrænsning, at toldvæsenet i praksis kun solgte banderoler med visse bestemte mængdeangivelser. Men disse restriktioner på pakkestørrelsen afskaffedes i 1955.

De omtalte forskellige ændringer i 1955 hang sammen med en større lovrevisiøn, der mundede ud i »Lov om tobaksafgifter« af 25.3.1955. Denne lov afløste en ældre lov om tobaksafgifter fra 1922, som igen havde afløst den oprindelige lov fra 1912. Foruden disse hovedlove eksisterer talrige supplerende love, som ændrede på afgiftsniveauet.

Antallet af forskellige trykte banderoler hænger naturligvis sammen med antallet af varekategorier, pakkestørrelser og prisklasser. For eksempel havde toldvæsenet et fast sortiment på 114 for-

Tobaksbanderoler med det Told • Skat logo, som indførtes i 1993, få år efter sammenlægningen af Told og Skat. Banderolerne til venstre og i midten er begge for pibetobak, men af koden fremgår det, at den første er til grovskåren tobak m.v. (bogstav C), mens den anden er til det lidt højere beskattede finskårne tobak (bogstav D). I 1996 bortfaldt brugen af bogstavkoder, og ved samme lejlighed indførtes påtrykket »Finskåren røgtobak«, som det ses af banderolen til højre.

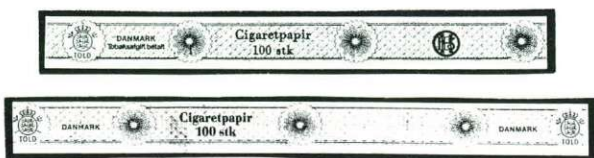

skellige banderoler i 1930'erne. På det tidspunkt var der 5 prisklasser for cigaretter (A1-A5) og 6 prisklasser for røgtobak (C1-C6). Men i perioden 1954-1957 nåede man op på 16 prisklasser for cigaretter (A1-A16), 10 prisklasser for røgtobak (C1-C10), og 8 prisklasser for finskåren røgtobak (D1-D8). Hertil kom efter 1955 de ubegrænsede muligheder for pakkestørrelse. Endelig må det nævnes, at mange af banderolerne på dette tidspunkt tryktes i to forskellige størrelser, mens man i 1930'erne kun havde én størrelse banderoler.

Det komplicerede system af tobaksafgifter og banderoler bestod i hovedsagen frem til 1973, hvor Danmark som medlem af EF begyndte at deltage i en harmonisering af tobaksafgifterne. I første omgang forenkledes cigaretafgiften, således at der i stedet for mange prisklasser med tilhørende forskellige afgiftssatser nu kun blev en enkelt afgiftssats. Den nye afgiftssats, som indførtes i juni 1973, kom til at bestå af to dele, nemlig en stykafgift og en procentafgift beregnet af detailprisen.

I maj 1974 fulgte en lignende forenkling af afgiften på finskåren røgtobak, idet afgiften herefter beregnedes i forhold til mængden (vægten) uden hensyn til detailprisen. Samme ændring indførtes i september 1977 for almindelig røgtobak.³

Disse grundlæggende afgiftsomlægninger fik naturligvis også indflydelse på banderolernes påtryk, hvor angivelse af prisklasse ophørte. For så vidt som afgiften beregnedes helt eller delvis som en procent af detailprisen, er det dog fortsat nødvendigt at angive denne pris i påtrykket for at modvirke, at varen sælges til en højere pris end den, hvoraf

Banderoler af told-typen beregnet for cigaretpapir. Alle banderoler for cigaretpapir er udformet som bånd, og ofte er de afkortet af virksomhederne ligesom den første type stempelbånd. Den øverste banderole har påskriften »Tobaksafgift betalt« og er dermed et stempelmærke. Den nederste banderole har derimod ikke denne påskrift, og den er derfor et kontrolmærke.

afgiften er svaret. Angivelse af detailpris fandt sted på banderolerne for cigaretter samt snus, karduskrå og spunden skrå. Sidstnævnte tre produkter, såkaldt røgfri tobak, var pålagt en ren procentafgift.

I oktober 1977 justeredes samtlige tobaksafgifter, og ved samme lejlighed fik samtlige tobaksbanderoler et nyt design med det velkendte lyseblå/lysegrå bundtryk og toldvæsenets logo. Disse banderoler afløste dels de gamle stempelbånd og dels en nyere type fra 1950'erne og 1960'erne af mere moderne form og med kongekronen som logo. Banderoledesignet af 1977 benyttes fremdeles, dog skete der i 1993 den ændring, at toldvæsenets logo udskiftedes med det nye told • skat logo.⁴

En anden vigtig ændring fandt sted pr. 1. januar 1993 som led i harmoniseringerne, da det indre marked indførtes i EU. Herefter opfattedes cigaretpapir samt røgfri tobak (snus, karduskrå og spunden skrå) ikke længere som tobaksvarer, og afgiften af disse varer overførtes derfor fra lov om tobaksafgifter til lov om forskellige forbrugsafgifter. Ved samme lejlighed bortfaldt banderoleordningen for røgfri tobak, mens man for cigaretpapir efter ønske fra tobaksindustrien valgte at bibehol-

de en form for banderole. Den fik dog ikke karakter af et stempelmærke, men skulle udelukkende tjene som et kontrolmærke.⁵

Kontrolmærket angiver, at cigaretpapiret har passeret en registreret virksomhed, som foretager afgiftsberigtigelse overfor Told • Skat. I modsætning til de almindelige banderoler, som fortsat er stempelmærker, købes kontrolmærkerne ikke af virksomheden til en pris svarende til afgiften. I stedet udleveres kontrolmærkerne gratis til virksomheden med henblik på efterfølgende afregning af afgiften.

Efter disse sidste ændringer er ordningen den, at følgende fire varekategorier har banderole (stempelmærke eller kontrolmærke):

Cigaretter
Pibetobak (grovskåren tobak
pladetobak m.v.)
Finskåren røgtobak
Cigaretpapir

På banderolerne for cigaretter, pibetobak og finskåren røgtobak optræder teksten »Tobaksafgift betalt«, hvilket indikerer, at der er tale om stempelmærker, som er købt og betalt af de registrerede virksomheder. På banderoler-

Speciel banderole beregnet for cigaretter, som solgtes til overpris til fordel for Frihedsfonden. Banderolen var formodentlig i brug i 1945. Der har også været udgivet specielle banderoler til cigaretter, som solgtes til fordel for Dansk Røde Kors, vistnok i 1944. Endelig blev der muligvis udgivet en speciel cigaret-banderole, da man på tilsvarende vis samlede ind til Ungarnshjælpen i 1957.

ne for cigaretpapir er denne tekst udeladt, da der er tale om kontrolmærker.

Der er endvidere påtrykt et kodetal på de ibrugværende banderoler af stempelmærketypen, nemlig 9 for cigaretter samt 7 for pibetobak og finskåren røgtobak. Disse serier kodetal, begyndende med tallet 1, indførtes i oktober 1977, da tobaksafgifterne ændredes, og banderolerne fik nyt design. Ved hver efterfølgende afgiftsændring er kodetallet blevet forhøjet, således at det afspejler antallet af afgiftsændringer.

Siden 1977 har der altså været ni afgiftsændringer for cigaretter og syv for pibetobak. Tæller man imidlertid tilbage til begyndelsen i 1912, når man op på i alt 43 ændringer af cigaretafgiften. For cigaretpapir er der tale om 13 ændringer, og for røgtobak/pibetobak 30 ændringer siden 1912. Hvad angår finskåren røgtobak, har der siden 1943 været 23 afgiftsændringer. De seneste afgiftsændringer fandt sted i april 1986

(cigaretter) og i januar 1996 (pibetobak, finskåren røgtobak og cigaretpapir).

Ved næsten alle afgiftsændringer siden 1912 har banderolerne fået justeret påtrykket, og på den måde er det muligt at datere banderolerne omtrentligt. Hertil kommer, at virksomhederne ofte forsyner banderolerne med påtryk, som kan indeholde datokoder. For eksempel optræder virksomhedspåtrykket »HOP 002« på mange cigaretbanderoler lige for tiden. Initialerne HOP står for House of Prince, mens tallet 002 er en datokode bestående af sidste tal i årstallet samt tallet for måneden: 002 = 2000, februar.

Banderoler på vin og spiritus

Modsat banderolerne for tobak er banderolerne for vin og spiritus ikke direkte knyttet til indførelsen af en bestemt afgift. Baggrunden var derimod den, at omfanget af afgifter og importrestriktioner for stærke drikke efterhånden nåede et niveau, hvor smugleri og smugfremstilling blev alt for omsiggribende. I 1928 indførte man derfor banderoler på vin og spiritus.⁶

På daværende tidspunkt omfattede beskatningen af vin og spiritus følgende afgifter: importtold på udenlandsk vin og spiritus, produktionsafgift på dansk frugtvin (indført 1922), produktionsafgift på dansk spiritus (indført 1887) samt tillægsafgift på dansk og udenlandsk spiritus (indført 1917). Det var sidstnævnte afgift, som havde givet anledning til den berømte fordyrelse af menigmands brændevin, foruden at den også hvilede ret tungt på de udenlandske sorter af spiritus.

Banderolerne indførtes den 16. september 1928, og samtidig blev al erhvervsmæssig import og fremstilling af vin og spiritus begrænset til virksomheder, som var registreret og godkendt af toldvæsenet. De registrerede virksomheder fik pligt til at sætte banderoler på alle beholdere med vin og spiritus, som afsattes til privatpersoner og til ikke-registrerede virksomheder.

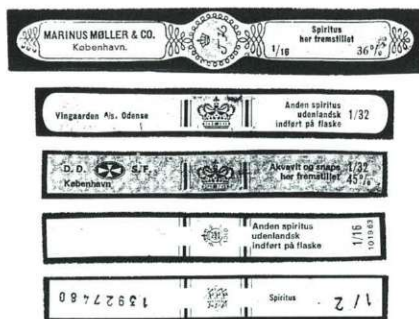
Banderolen er dermed et kontrolmærke, som garanterer, at drikkevarerne har passeret en registreret virksomhed. Til brug for kontrollen skal virksomhederne føre særskilte regnskaber over køb, fremstilling og salg af banderoleringspligtige varer, ligesom de også skal føre et regnskab over tilgang og afgang af banderoler. Ordningen ligner dermed meget den, der gælder for banderoleringspligtige tobaksvarer. Der er dog den forskel, at banderolen for vin og spiritus ikke er et stempelmærke. Alligevel er vin- og spiritusbanderolen dog ikke helt gratis, idet virksomhederne allerede fra starten blev pålagt at købe banderolerne af toldvæsenet til en pris svarende til fremstillingsomkostningerne.

De første vin- og spiritusbanderoler fremstilledes med 12 forskellige påtryk, afhængig af afgiftsklasser og varekategorier:

Dansk Frugtvin, Afgiftsklasse 1
 Dansk Frugtvin, Afgiftsklasse 2 og 3
 Dansk Vinfabrikat
 Bordvin, udenlandsk,
 indført paa Flaske
 Bordvin, udenlandsk, her aftappet
 Hed-Vin, udenlandsk,
 indført paa Flaske
 Hed-Vin, udenlandsk, her aftappet

Hed-Vin, udenlandsk, forskaaret
 Spirituosa, dansk
 Spirituosa, udenlandsk,
 indført paa Flaske
 Spirituosa, udenlandsk, her aftappet
 Spirituosa, udenlandsk, forskaaret

Denne første type banderoler fremstilledes desuden i forskellige størrelser og med påtryk om beholderens volumen (i liter), foruden at virksomhedens navn også tryktes, og endelig var der for visse

Ikke-selvklæbende banderoler for forskellige kategorier af spiritus. Den øverste banderole er af den ældste type med logo i skikkelse af de kronede bogstaver TK= Told Kontrol. Den efterfulgtes i 1969 af krone-typen, som først havde afrundede ender og siden skarpt afskårne ender, således som det fremgår af de næste to banderoler. I 1978 kom told-typen i brug; et eksempel herpå er afbildet næstnederst. Toldtypen afløstes i 1993 af Told • Skat-typen, som nu ikke længere produceres i ikke-selvklæbende udgave. Det eksemplar af Told • Skat-typen, som ses afbildet nederst, er i øvrigt lidt specielt, idet det er en såkaldt blank banderole. Blanke banderoler er fremstillet med ufuldstændigt påtryk; i stedet håndstemples de manglende oplysninger, i dette tilfælde både virksomhedsnummer (13927480) og volumen (1/2 liter).

typer spiritus tillige påtrykt alkoholprocenten.

I tidens løb har banderolerne ændret design flere gange. Mest karakteristisk er nok logoet. De første banderoler havde som logo de kronede bogstaver TK (Told Kontrol). I 1969 fik banderolerne kongekronen som logo, i 1978 gik man over til at bruge toldvæsenets våbenskjold, og i 1993 blev dette logo erstattet af det nuværende Told • Skat logo.

Påtrykket med virksomhedsnavn og hjemsted ændredes i 1978 til et 6-cifret nummer, som identificerer den registrerede virksomhed ved hjælp af toldvæse-

nets momsnummersystem (VIRK-nr.). I 1990 ændredes det til et 8-cifret nummer (SE-nr.).

Endelig har antallet af standardpåtryk om afgiftsklasse og varekategori også undergået en del forandringer. Siden 1993 har der kun været fire forskellige påtryk:

Vin m.m. afgiftsklasse 1

Vin m.m. afgiftsklasse 2

Vin m.m. afgiftsklasse 3

Spiritus

Denne forenkledede klassificering svarer nøje til afgiftssystemet. Bortset fra generelle afgifter som told og moms er der nu en enkelt afgift pålagt vin og spiritus. Vinafgiften omfatter tre satser afhængig af alkoholstyrken, mens spiritusafgiften kun har én sats, nemlig et fast beløb pr. liter ren alkohol.

Spiritusafgiften indførtes i 1955, samtidig med at de ældre særafgifter på spiritus, produktionsafgift og tillægsafgift, afskaffedes. I begyndelsen var afgiftssatserne næsten ens for dansk og udenlandsk spiritus, og fra 1962 fuldstændig ens, men som optakt til Danmarks indtrædelse i EF gjorde man sig en del anstrengelser for at favorisere dansk spiritus, idet man i 1969 indførte en særlig lav sats for akvavit og snaps. Tvunget af de andre EF-lande og de overordnede harmoniseringsbestræbelser måtte man i 1980 indføre en ensartet beskatning. Afgiften blev da sammensat af to dele, som pålignedes henholdsvis alkoholmængden og værdien. Dette var dog ikke helt i overensstemmelse med EF-reglerne, og den 1. juli 1996 blev spiritusafgiften omlagt, så den alene beregnes af alkoholmængden.

Selvklæbende banderoler for forskellige kategorier af vin og spiritus. De selvklæbende banderoler, der indførtes i 1978, er enten af told-typen (som de tre øverste banderoler) eller Told • Skat-typen (som de to nederste banderoler). Alle banderoler, både selvklæbende og ikke-selvklæbende, findes i forskellige størrelser. Selvklæbende banderoler findes således i fire aflange størrelser, som det ses af de afbillede eksemplarer. De aflange banderoler blev i 1993 suppleret med runde banderoler, som dog kun bruges til vin, ikke til spiritus.

Frimærkelignende afgiftmærker til kortspil. Mærket til venstre er af den ældste type, som indførtes i 1900, mens mærket til højre er af den type, som indførtes i 1949.

Denne udvikling afspejles i nogen grad af banderolerne. Efter 1969 fremgår det således af påtrykket, hvorvidt der er tale om »akvavit og snaps« eller »anden spiritus«. Desuden anfører påtrykket, om indholdet er »indført på flaske«, »aftappet her«, eller »fremstillet her«. Banderolerne for de to sidste kategorier har tillige alkoholprocenten anført.

I 1987 bortfaldt banderolernes skelnen mellem akvavit/snaps og anden spiritus, og dermed halveredes antallet af forskellige spiritusbanderoler. Endelig indførtes i 1993 det nuværende påtryk »Spiritus«, og samtidig er oplysningen om alkoholprocenten helt bortfaldet. Herved er der opnået en yderligere forenkling i sortimentet af banderoler.

Med hensyn til vinafgift og vinbanderoler er der i tidens løb også sket en række forenklinger. Vinafgiften, som omfattede både dansk og udenlandsk vin, blev indført i 1956 som et supplement til produktionsafgiften af dansk vin (frugtvín, mjød m.v.). I 1971 blev sidstnævnte produktionsafgift afskaffet, og vinafgiften af 1956 forhøjedes tilsvarende, dog således, at dansk vin fort-

sat var begunstiget i forhold til udenlandsk vin. Afgiftsmæssigt skelnedes for det første mellem dansk vin og udenlandsk vin, dernæst skelnedes mellem vin af forskellig alkoholstyrke, og endelig afhang satsen af, hvorvidt vinen var mousserende eller ej.

Den afgiftsmæssige forskelsbehandling mellem dansk og udenlandsk vin bortfaldt i 1973, samtidig med Danmarks indtræden i EF. Da man herefter ikke kunne forskelsbehandle på grundlag af oprindelseslandet, tog man andre metoder i brug for at favorisere danske produkter. Som allerede omtalt indførte man en særlig lav sats for akvavit og snaps, og på tilsvarende vis indførte man fra 1973 særlige, lave satser for frugtvín. Denne slet skjulte favorisering af danske produkter gik dog ikke i længden. Ligesom man måtte gøre spiritusafgiften ensartet, måtte man i 1987 også afskaffe forskelsbehandlingen af frugtvín og druevín. Herefter er alle vinprodukter inddelt i tre afgiftsklasser, udelukkende på grundlag af alkoholstyrken.

Udviklingen i vinbanderolernes påtryk følger ret nøje de forskellige afgiftsreformer. Indtil 1973 oplyser banderolerne således om, hvorvidt vinen er dansk eller udenlandsk, og derefter skelnes mellem frugtvín og almindelig vín. Desuden optræder forskellige underopdelinger, for eksempel er almindelig vín opdelt i kategorierne bordvín, hedvín og mousserende vín.

Det skal endvidere bemærkes, at der i denne periode optræder særlige artsbetegnelser for udenlandsk bordvín og hedvín. Bordvín fra franske distrikter med betegnelsen *appellation controlée* har således banderoler påtrykt »bC«,

Afgiftsmærker til brug ved berigtigelse af importtolden på gramfonplader. Importtolden, som var en vægttold, erstattedes i 1950 af en særlig omsætningsafgift på gramfonplader, og formodentligt gik mærkerne ud af brug ved denne lejlighed.

mens banderolerne for al anden udenlandsk bordvin har »ba« påtrykt. For hedvinens vedkommende skelnes mellem sherry (»S«), portvin og madeira (»PM«) samt anden hedvin (»AH«). Disse påtryk om vinens art blev vistnok indført i midten af 1950'erne, og de var i brug frem til 1977.

I 1987 fulgte en yderligere forenkling i sortimentet af vinbanderoler, idet den nuværende simple opdeling i tre afgiftsklasser tog sin begyndelse. Til gengæld har toldvæsenet siden 1978 som en service tilbudt at påtrykke vinbanderolerne oplysninger om anvendte tilsætningsstoffer (sulfitter og sorbater). Da disse oplysninger ikke altid optræder på etiketten, har virksomhederne altså mulighed for at leve op til loven om mærkning af fødevarer ved at benytte banderoler, hvor oplysningerne er påtrykt.

Banderoleringen af vin og spiritus foregik oprindeligt på den måde, at personalet i virksomhederne selv stod og limede banderolerne på flaskerne.

Efterhånden kom forskellige maskiner i brug til at lette arbejdet, og i 1978 tog toldvæsenet det skridt at tilbyde selvklæbende banderoler som et alternativ til de »limansmurte« ikke-selvklæbende banderoler.⁷ De selvklæbende banderoler har nu fuldstændig udkonkurreret de limansmurte, der udgik af produktionen i 1996. Endelig må det nævnes, at det i 1955 blev muligt at erstatte papirbanderolerne med en særlig kapselstemplingsordning, når det drejer sig om akvavit og snaps. På siden af kapslerne påstemples afgiftskategorien (siden 1993 »Spiritus«), og på toppen af kapslen stemples flaskens volumen (i liter) samt alkoholprocenten.

Det har af og til været på tale helt at afskaffe banderolerne, hvorved både myndigheder og virksomheder kunne slippe for mange administrative besværligheder. Imidlertid har kontrolhensynet vejet tungest hver gang. Det gælder ikke alene hos myndighederne. Kontrollen har også fortalere blandt virksomheder, som lægger vægt på at sikre sig mod konkurrence fra illegale varer. Banderoleordningen for vin og spiritus, samt for tobaksvarer, eksisterer derfor i bedste velgående.

Andre former for afgiftsmærker på varer

Udover tobak, vin og spiritus har en del andre varegrupper i tidens løb været underlagt ordninger med påklistering af afgiftsmærker.

Det gælder således kortspil, som meget tidligt forsynedes med forskellige sværtestempler og stempelvignetbånd til kontrol af spillekortafgiften. Sværte-

stemplet, som påtryktes ruder es, var i brug frem til 1949. Stempelvignetbåndene, som kortspillene var indpakket i, blev i året 1900 erstattet af egentlige afgiftsmærker, som påklistedes pakken med kortspillet. De første mærker var uden tekst, men fra 1949 bar mærkerne teksten »Stempelafgift af spillekort«, hvortil var føjet afgiftens størrelse, nemlig 2 kr. pr. spil. Brugen af disse afgiftsmærker ophørte i 1963.⁸

Ikke alene spil, men også musik kunne belægges med afgiftsmærker. På et tidspunkt i 1930'erne begyndte toldvæsenet således at sætte afgiftsmærker på importerede grammofonplader som tegn på, at tolden var erlagt. Mærkerne indeholdt en beløbsangivelse svarende til den erlagte told. Da tolden på grammofonplader i 1942 forhøjedes, indførtes en ny serie afgiftsmærker, hvor det påtrykte beløb angav toldforhøjelsen. Herudover anvendtes mærker, som angav, at grammofonpladerne var afgiftsfri. Mærkerne, som vistnok var i brug frem til 1950, påklistedes inderst på selve grammofonpladen, sådan som man endnu kan se på gamle 78-plader fra den tid.⁹

En anden interessant varegruppe i henseende til afgiftsmærker er parfume og kosmetik. Disse højt beskattede varer blev ved en afgiftsreform i 1940

underkastet en ordning med afgiftsmærker. Selve parfume- og kosmetikafgiften skulle herefter berigtiges ved brug af fakturamærker, ganske på samme måde som de allerede omtalte fakturamærker for cigarvarer i perioden 1917-1955. Men herudover indførte man et særligt kontrolmærke, som skulle påsættes selve beholderne med parfume og kosmetik. Eftersom parfume- og kosmetikafgiften beregnedes som en vis procent af detailprisen, fik kontrolmærket karakter af et prismærke med angivelse af den højst tilladte salgspris.

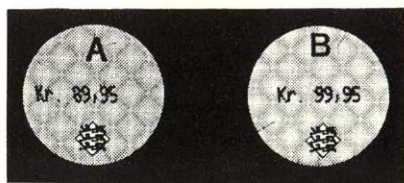
I 1950 afskaffedes fakturamærkerne for parfume og kosmetik, men brugen af priskontrolmærker fortsatte. Priskontrolmærkernes design justeredes i forbindelse med afgiftsændringer, så formentlig findes der op mod 15 forskellige versioner af mærkerne. Den 1. juli 1991 bortfaldt parfume- og kosmetikafgiften, og dermed ophørte også anvendelsen af disse priskontrolmærker.¹⁰

Priskontrolmærker er for nylig taget i anvendelse igen, nemlig på bekæmpelsesmidler (pesticider og lignende kemiske midler). Som led i bølgen af grønne afgifter blev afgiften på bekæmpelsesmidler nemlig forhøjet pr. 1. januar 1996, og man fandt det ved denne lejlighed påkrævet at indføre priskontrolmærker.

Bekæmpelsesmidlerne er afgiftsmæs-

Priskontrolmærker til parfume og kosmetik. De ældre versioner har en kongekrone som logo (som mærkerne til venstre og i midten), mens de yngre versioner har toldvæsenets våbenskjold som logo (som mærket til højre).

Sidste skud på stammen af afgiftsmærker: Priskontrolmærker til bekæmpesmidler af henholdsvis kategori A og kategori B.

sigt inddelt i to kategorier, A og B, som hver beskattes med en bestemt procent af detailprisen. I overensstemmelse hermed angiver priskontrolmærkerne den maksimale detailpris samt afgiftskategorien. Mærkerne er runde og har et design, der ligner de runde banderoler til vin.¹¹ Afgiftsmærker til at klistre på afgiftsbelagte varer har således langt fra udspillet deres rolle.

Noter

1. Yderligere oplysninger om de danske banderoler kan findes i Claus Rafner: »Handbook and Catalog of Danish Tobacco and Alcohol Tax Stamps« (ISBN 0-9656592-1-6). Jay Smith & Associates (P.O.Box 650, Snow Camp, NC 27349, USA, evt. via Claus Rafner, Birkerød Parkvej 22, st.th, 3460 Birkerød). Jf. Knud Bjergs anmeldelse i Zise 1999 s. 85-86.

2. Om indførelsen af banderoler på tobaksvarer, se Dansk Toldhistorie IV. København 1990 s.72-79 samt jubilæumsbogen 75-foreningen, udgivet i 1950 af Cigar- og Tobaksfabrikanternes Forening (red. Kristof Glamann), specielt afsnittet Tobaksbeskatning af Helge Smith. Den første banderoleordning er

desuden nærmere beskrevet i trykt cirkulære nr. 5 af 8.9.1912 (Samling af cirkulærer og andre bestemmelser af almindeligt indhold vedkommende told-, øl-, spiritus- og sukkerbeskatningen m.m.).

3. Afgiftsförenklingen indførtes ved lov 274 af 23.5.1973 (cigaretter), lov 273 af 16.5.1974 (finskåren røgtobak) og lov 434 af 6.9.1977 (almindelig røgtobak).

4. I følge oplysninger fra Told- og Skatteregion Høje Taastrup, som siden begyndelsen af 1990'erne har administreret banderoleordningen, indførtes det nye Told•Skat-logo i april kvartal 1993.

5. Lov 1016 af 19.12.1992, som samtidig ophævede den tidligere hovedlov af 1955. Jf. lov 1035 af 19.12.1992 om ændringer i lov om forskellige forbrugsafgifter, samt bkg. 1203 af 23.12.1992 om banderolering af cigarettepapir.

6. Lov 62 af 31.3.1928 samt bkg. 202 af 12.7.1928, jf. trykt cirkulære nr. 3 af 18.8.1928 (Samling af cirkulærer og andre bestemmelser af almindeligt indhold vedkommende told-, øl-, spiritus- og sukkerbeskatningen m.m.).

7. Jf. J. Holm-Jensen: De nye banderoler - et kompromis. Toldetaten no. 221, Jan. 1978, s.11-12.

8. Jf. K. Jensen: Ruder es. Roskilde 1986.

9. Claus Rafner: De danske afgiftsmærker på gramfonplader. Skilling nr. 256, Maj 1997, s.12-13.

10. Priskontrolmærkerne for parfume og kosmetik indførtes ved lov 547 af 31.10.1940 og afskaffedes ved lov 392 af 6.6.1991.

11. Lov 416 af 14.6.1995 om afgift af bekæmpelsesmidler, som i henhold til bkg. 914 af 30.11.1995 trådte i kraft pr. 1.1.1996.

Lidt om Tisvildeleje og Gilleleje toldsteder

af Mikael Venge

Den første toldopsynsmand

Nordsjællands lange kyststrækning mod Kattegat henlå længe helt uden havne, men selvfølgelig foregik der en vis trafik fra stranden, som krævede et toldopsyn. Kysten fra Stængehus i vest til Rågeleje i øst sorterede op mod vor tid under Tisvildeleje toldopsynsmandspost, der hørte til Helsingør tolddistrikt. I 1935 blev distriktet imidlertid afgrænset mod øst ved Salgårdshøj.¹ Tilbage blev 8 km kystlinie, der hørte under Tisvildeleje. I 1952 blev Tisvildeleje overført til Frederiksværk, men vendte i 1969 tilbage til Helsingør, da Frederiksværk toldkammer nedlagdes, og Helsingør ophøjedes til et af de nye distriktstoldkamre.²

Denne rivaliseren om den helsingørske yderpost går helt tilbage til 1840'erne, da Tisvildeleje endnu hørte under Gillelejes distrikt, men efterstræbtes af Frederiksværk. I 1800-tallets begyndelse gik Helsingørs grænse ved flyvesandet vest for Tisvildeleje, men lossen og laden i selve Tisvildeleje blev i 1843 underlagt Frederiksværk. Ved oprettelsen af toldopsynsposten i 1891 blev den altså alligevel underlagt Helsingør.³

Den nyoprettede post som toldopsynsmand i Tisvildeleje besattes med

Johan Martin Nielsen (1848-1925), nok det nærmeste af en standsperson, der kunne opdrives på stedet.⁴ Johan Martin Nielsen var søn af Tisvildes sognefoged, der også virkede som strandfoged og klitfoged. Faderen spillede fløj-

Johan Martin Nielsen som nyudnævnt toldopsynsmand i Tisvildeleje omkring 1891. Efter M. Pers: Tisvilde (Helsingør 1997).

te, dyrkede historiske studier og var foregangsmand indenfor landbrug og gartneri. Familien beskrives som bondearistokratisk og befandt sig tydeligt på et niveau højt hævet over fiskerlejets almue.

Efter faderens død 1873 havde Johan Martin Nielsen drevet familiens ejendom »Fogedgården« sammen med en ældre, ugift broder, der var kunstmaler og uddannet på Akademiet i København, men arvede posten som sognefoged efter faderen. I 1885 oprettede Johan Martin Nielsen Tisvilde kro, der snart blev et samlingssted for prominente kunstnere og akademikere fra hovedstaden. Landbruget interesserede derimod ingen af brødrene, og for Johan Martin Nielsen var den respektable og vellønnede bestilling som toldopsynsmand tydeligt en appelsin, der faldt i hans turban.

Embedet krævede, at han bosatte sig i fiskerlejet, men bo blandt fiskerne ville han dog ikke. I stedet købte han sig i tønde land på Majbakken over fiskerlejet og opførte her et særpræget 2-etagers træhus med spåntag, hvorfra han kunne overvåge kysten. Netop som han skulle rykke ind, døde imidlertid hans hustru i barselsseng og efterlod ham alene med en 14-årig søn og en nyfødt datter. Et lammende slag, som Johan Martin Nielsen nok aldrig helt forvandt. Kroen måtte han sælge og søge trøst i pligterne som toldopsynsmand. År ud og år ind patruljerede han kysten mellem Liseleje og Rågeleje, og i protokollen har han nidkært noteret store og små iagttagelser. Efterhånden dog mest et monotont: »intet ulovligt iagttaget«.

Ved broderens død 1901 flyttede

Johan Martin Nielsen tilbage til »Fogedgården«. Huset på Majbakken blev lejet ud til landliggere og i 1912 solgt. Han passede vel stadig sine patruljeringer, men som udpræget bibeskæftigelse. Hans hu stod nu tydeligt til slægtsgården, som var hans stolthed. I grunden kan det ikke have kommet som nogen stor overraskelse, da lynet få år senere pludselig slog ned.

En dag i forsommeren 1915 kom overtoldinspektør F.V. Weibel på uventet inspektion til Tisvildeleje.⁵ Den 27. maj før middag henvendte overinspektøren sig i den ejendom ved havnen, hvor toldskiltet var anbragt. Han traf imidlertid ikke Johan Martin Nielsen, og husets ejer meddelte, at der heller ikke kunne siges noget om, hvornår Nielsen var at træffe. Det viste sig, at Nielsen slet ikke havde kontor i huset, men blot havde fået lov til at anbringe toldskiltet på det og lade patruljejournalen ligge i en af stuerne. Den let rystede overinspektør erfarede videre af fiskerne, at Nielsen drev en større gård i Tisvilde by og kun engang imellem henad aften kom cyklende ned til Tisvildeleje, men at de i øvrigt ikke så noget til ham. Det skinner igennem, at sympatien mellem den indesluttede, lidt dystre storbonde fra Tisvilde og lejets jævne befolkning altid havde været behersket.

Overinspektøren indstillede prompte, at Nielsen blev anmodet om at søge sin afsked fra udgangen af juli, men den gamle toldopsynsmand faldt dog ikke uden videre til føje. Over for sin nærmeste overordnede, strandkontrollør Matthiessen i Gilleleje, forsøgte han at retfærdiggøre sig. Han påberåbte sig, at han havde røgtet gerningen i 24 år,

hvor han ikke havde forsoemt en eneste dag, uden at han havde været ved kysten. På den famøse 27. maj havde han således opholdt sig oppe ved Badehotellet. Overinspektøren havde imidlertid dannet sig sit indtryk, og den 1.

august 1915 udnævntes fisker Christian Henriksen til ny toldopsynsmand i Tisvildeleje.

Måske aner man en vis besvigelse hos den vragede, nu 67-årige Johan Martin Nielsen. I hvert fald må han

Datum	1891	2
Juli 1	Forkøbsattest for Salgaardskøj til Tisvildeleje, indtækt ulovligt gudsforst Johan M. Nielsen	
2	Forkøbsattest for Høngsøgaard til Tisvildeleje, her i samme ejendomsforuds. Dok. her de angivende indfor Lejet, her en kommunal de fra bygher med af sig ejendoms. de to andre kommunale fra Hjøbenhavn for et indtægt. Her til Skæddelgrundsforsat Johan M. Nielsen	
3	Ejend. Bygges for Raageløje her Leasleje indtækt ulovligt indtægt. Johan M. Nielsen	
4	Ejend. Tisvildeleje. Bygher med angivende indtægt. Her bejant til Hjøbenhavn Johan M. Nielsen	
5	Forkøbsattest til Salgaardskøj indtækt ulovligt indtægt. Bygges for Raageløje til Tisvildeleje. Johan M. Nielsen	
6	Forkøbsattest i Bygher med angivende indtægt. Bygges til Leasleje; her med indtækt. Bygher med angivende indtækt ulovligt bejant. Johan M. Nielsen	
7	Ejend. Bygges for Raageløje til Tisvildeleje indtækt ulovligt indtægt. Johan M. Nielsen	
8	Forkøbsattest for Tisvildeleje til Tisvildeleje Salgaardskøj, indtækt ulovligt gudsforst Johan M. Nielsen	

Den første side af Johan Martin Nielsens journalprotokol, nu i Helsingø lokalhistoriske arkiv.

have beholdt sin oprindelige journal-protokol, anlagt i 1891, hvis første indførsel den 1. juli lød: »Patruljeret fra Salgårdshøj til Tisvildeleje, intet ulovligt passeret«.

Et anonymt brev

Får man indtrykket af, at toldopsynsmand Johan Martin Nielsen i Tisvildeleje har været mindre vellidt af stedets fiskere, gælder det samme ubetinget hans kollega i Gilleleje, som ellers var fisker selv. Her fungerede siden 1875 toldkarl Jens Nielsen som medhjælp for strandkontrolløren, efterhånden med titel af toldopsynsmand. Omkring 1893 krusedes hans løbebane imidlertid af en lidt ubehjælpsomt formuleret, men onskabsfuld skrivelse,⁶ som vi her forsøger at gengive på et forståeligt dansk:

»Vi tillader os herved at udtale vores mening om toldmedhjælper Jens Nielsen. Vi syntes her burde ikke være hjælp til det, han udretter, at spadsere fra sit hjem og ned til havnen og hjem igen uden at udrette noget, da kontrolløren Lindholm er så flink en mand og udretter alt. Selv Hornbæk for eksempel har ingen hjælp. Det burde være så her. Det er for stor lønning, at denne Jens Nielsen får til det, han udretter, og ingenting kan i forhold til den flinke hr. Lindholm. Toldkassen, syntes vi, kunne selv have brug for de penge, Nielsen får, som han ikke gør nytte for. Ærbødigst, Gilleleje«.

Det anonyme brev blev omhyggeligt arkiveret i Jens Nielsens personalesag, men kom ham i øvrigt ikke til skade. Han fortsatte uanfægtet som toldopsynsmand, og ved sin afskedigelse som 73-årig i 1903 efterfulgtes han af

Vi tillader os herved at udtale vores Mening om Toldmedhjælper Jens Nielsen vi syntes her burde ikke være Hjælp til det han udretter at spadsere fra sit hjem og ned til Havnen og hjem igen uden at udrette noget da Kontrolløren Lindholm er saa flink en mand og udretter alt selv Hornbæk for Exempel har ingen Hjælp de burde være saa her det er for stor Lønning at denne Jens Nielsen faar til det han udretter og ingenting kan i forhold til den flinke Hr Lindholm Toldkassen syntes vi kunde selv have brug for de Penge Nielsen faar som han ikke gjør nytte for

Ærbødigs

Gilleleje

Det anonyme brev, der argumenterede for, at toldvæsenet kunne spare lønnen til toldmedhjælper Jens Nielsen. Angiveren foretrak tydeligt den »flinge« toldkontrollør Lindholm, men baggrunden for sympatien og hvilke interesser, der gemte sig bag signaturen Gilleleje, kan man kun gisne om.

sin dattersøn, snedker Jens A. Jensen. Han forblev formentlig til det sidste lykkeligt uvidende om den udetonerede bombe, der i ti år havde tikket under hans embede.

Strandkontrollorboligen i Gilleleje lå ved siden af kroen, men blev nedrevet omkring 1918. Her residerede den flinke Lindholm 1886-1894, senere A.G. Matthiessen, der i 1915 fik ordre til at besørge afskedigelsen af toldopsynsmanden i Tisvildeleje (let molesteret foto i Told • Skat-museet).

Herskabstjeneren

Rækken af kendte toldere på den sidenhen så fashionable kyststrækning går tilbage til gårdbruger Frederik Larsen, der i 1829 ansattes til at føre strandopsynet fra Gilleleje til toldgrænsen ved »Frederiksværks flyvesand«.⁷ Larsen var med sine otte tønder land egentlig kun husmand, men havde til gengæld en særegen baggrund som herskabstjener i København.

Det, som førte ham op til nordkysten, var velsagtens, at han i 1817 havde giftet sig med en fiskerenke i Gilleleje.

Som toldopsynsmand lønnedes han med 100 rigsbankdaler årligt, og efterhånden blev han en holden mand. I 1834 holdt han huslærer til sin søn, og da toldpersonalet i Gilleleje udvidedes, kunne først strandtoldbetjenten og senere toldkontrolløren med frue logere i husmandsstedet med de otte tønder land.

Senere i århundredet lejede toldvæsenet et nydeligt, muret hus ved havnen, som en lokal håndværker påtog sig at opføre til formålet, men dets videre skæbne er ukendt. Derimod lever i bedste velgående dets afløser, toldvagthuset på Nordre Havnevej, der

blev opført i 1918.⁸ Det er nu indrettet som sommerbolig, samme skæbne, der overgik toldopsynsmandens hus på Majbakken i Tisvildeleje.

Noter

Artiklen er baseret på oplysninger fra ph.d. Otto Madsen.

1. Departementets skrivelse af 15.7.1935 i Helsingør toldkammerarkiv pk. B 256-57. Landsarkivet for Sjælland.

2. Finansministeriets skrivelse af 20.12.1951, sst.

3. Generaldirektoratet (for det indirekte Skattevæsen) resolution af 19.6.1891, instruks af 14.5.1895, sst.

4. Michael Pers: Tisvilde. En mosaik. Helsingør Forlaget 1997 s. 38-50, 63-64. Jeg takker Bente Borg Sørensen for henvisningen. Pers' forældre købte i 1912 toldopsynsmandens hus, og det lille, men veldokumenterede og gennemillustrerede skrift kan på det varmeste anbefales.

5. Brev af 7.6.1915 i Johan Martin Nielsens personaleakt E 10-11, Helsingør toldkammerarkiv.

6. Helsingør Toldkammerarkiv pk. E 4.

7. Udnævnelsen i Helsingør toldkammerarkiv B 218, Journalsager 1829-30.

8. Flemming Beyer, Robert Egevang, Søren Frandsen, Erik A. Jarrum: Historiske huse i Gilleleje fiskerleje. Gilleleje 1989 s. 104.

Toldopsynsmand Johan Martin Nielsens banemand, den ubønhørlige overtoldinspektør Frederik Marius Weibel (1854-1931), der i egen høje person troppede op i Tisvildeleje en forsommerdag i 1915. Weibel havde arbejdet sig op i toldvæsenet, fra han fire dage før sin 14 års fødselsdag i 1868 begyndte som kontorist. Fotograferet 1917 i Overtoldinspektoratet for Østifterne på Østerbrogade i København (Told • Skat-museet).

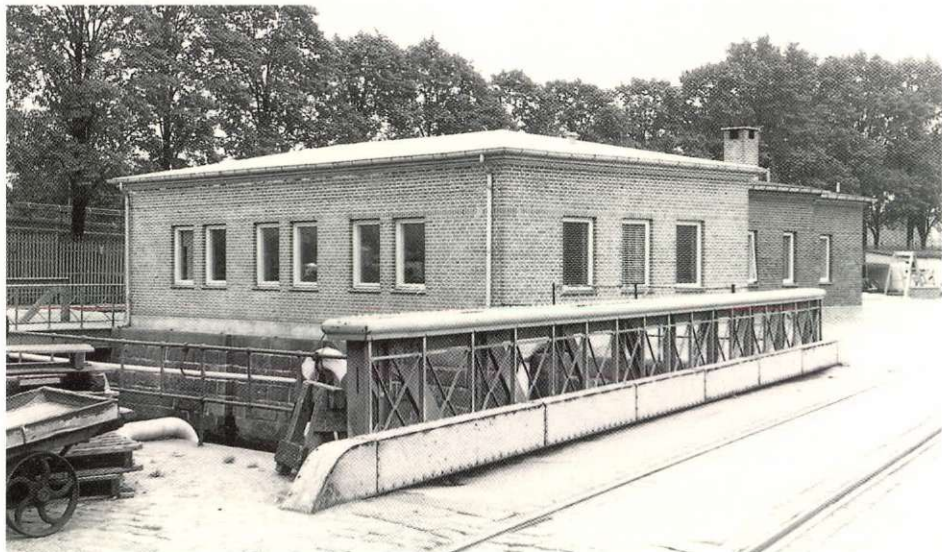
Havnens sorte gæng

af Carl S. Quist

Fra toldpatroljemester Carl S. Quist (født 1908) stammer denne beretning om smugleriet i Københavns havn, her let forkortet af redaktionen. Quist gjorde tjeneste i Havnepatruljen, som var det officielle navn. Uofficielt hed de patruljerende toldere blandt havnearbejdere og søfolk i datidens københavnerslang et imponeret »havnens sorte gæng«. Beretningen skildrer en svunden epoke, da der virkelig var stil over tolderne, når toldvæsenets patruljebåde kom sejlene med splitflaget agter og uniformeret mandskab for at inkvirere de store dampere. Redaktionen takker fhv. distriktstoldchef Henning Boserup, der beredvilligt har givet mange oplysninger.

Smugleriet

I årene op til 2. verdenskrig kom der gang i smugleriet af cigaretpapir, en vare, der var stor afgift på. Det drejede sig ofte om store partier, og hvis de slap i land, var der mange penge at hente. Det var især skibe fra England, Skotland, Rotterdam og Antwerpen, der smuglede. Her var de bedste indkøbsmuligheder, og skibene gik ofte i rutefart, hvilket gav chancer for at skabe forbindelser i udlandet, hvor smuglergodset blev købt, og aftaler om afsætningen i Danmark. Dengang var der endnu mange kulfyrede dampere,

Bevogtningstjenestens bygning set inde fra Frihavnen ca. 1965. I baggrunden lystbådehavnen. Kanalen i forgrunden er Pramrenden, der benyttedes, når pramme med gods fra Frihavnen skulle føres ud i »toldhavnen« og fortoldes ved Københavns toldbod.

Patruljermester P.H. Sode på sit kontor i Bevogtningstjenesten.

og bunkers'erne var ideelle som gemmesteder.

Når man ikke var godt kendt med, hvorledes en bunkers skulle behandles, kunne det være en næsten umulig opgave at finde varerne. Gik man mere rutineret ned i en bunkers, stod man først helt stille og brugte inkvireringslampen for at se efter sporene. I bunkerne danner der sig hurtigt støv på overfladen, og i mange tilfælde kunne det ses, hvor karton'erne med cigaret-papiret var gravet ned, fordi støvet manglede. Med en søger kunne varerne så lokaliseres uden at grave først. Andre gange var kul stablet over skjulestedet. Ikke særlig snedigt, da der i så fald var tydelige spor. I bunkers, men også i laster med kul eller anden styrtlast, gravede man ofte smuglergodset ned udfor en lejder eller et spant, for at smugleren lettere kunne finde det.

Naturligvis blev skottet i kamre, kabelrummet og i maskinrummets høj- og bundtanke også benyttet som gemmesteder. Smuglervarer gemtes overalt, men visse steder på skibene var

foretrukne. Mennesker tænker jo i nogen grad i de samme baner. Af cigaretpapir fandtes de største partier i bunkers, da det mest var fyrbøderne, der drev den form for smugleri.

Et tilfælde må nævnes, hvor fyrbøderne mente at have været særlig snedige. Det var i S/S »Rota« - skibet er forlængst væk - hvor man havde indrettet en dobbeltbund i en bunkers. Lemmen kom først til syne en dags tid efter ankomsten til København, når der havde været fyret i nogle dage. Men en gang tog de sig ikke i agt. Måske var årsagen fuldskab, lemmen til rummet var i hvert fald tilgængelig, og et meget stort parti cigaretpapir blev konfiskeret.

Langs hele havnen lå mange kulskebe til de forskellige kulkompagnier, og der var naturligvis gode fangster af cigaretpapir, cigaretter og spiritus. Men man havde indtryk af, at det helt store cigaretpapirsmugleri fandt sted på rutebådene. De fleste rutebåde lagde til i Toldbodens distrikt, men i Gasværkshavnen - Børsens distrikt, som det hed

Bevogtningstjenestens bygning i Københavns Frihavn ca. 1965, fotograferet fra Langelinie. Området er nu under stærk forvandling, og såvel denne bygning som pakhusene i baggrunden er jævnet med jorden (alle fotos fra Told • Skat-museet).

- havde man Leeds- og Goolebådene, som smuglede bravt, og der var masser af arbejde i kulbådene med gode fangster. I Børsens patrulje cyklede vi rundt til skibene, og var der konfiskeret sække med smuglervarer, kunne det være et større optog med sække eller pakker på styr og bagagebærer, når toldbetjentene vendte tilbage til vagtlokalet. Engang væltede hele karavanen, fordi den første væltede, og der lå sne, men der var heldigvis ikke flasker på bagagebæreren.

Dengang heftede rederierne for toldbøderne, hvis der ikke kunne findes en ejermand. Mulighederne var ellers gode, da besætningerne helst holdt sig til der, hvor de havde tilknytning, men de kunne være hårde benægttere. Ved større smuglerier tilkaldtes politiet,

To af Havnepatruljens folk, O. Søndergaard og P. Bjarnholt, fotograferet 1958 på radiostationen på Københavns toldbod, tilsyneladende stærkt optaget af at drofte indsejlingen til Lübeck. Måske som en illustration af, at det københavnske toldvæsen havde lange arme?

Samme scene, men formentlig nogle år senere. Overtoldvagtmester B. Helby konfererer over radioen med Bevogtningstjenestens patruljebåde eller patruljevogne.

senere toldvæsenets eftersøgningstjeneste. Helt frem til 1970 og måske lidt længere ankom der mange skibe til København, og der var ofte stor travlhed i inkvireringspatruljerne. Det betød meget, om tolderne var i besiddelse af en lidt følsom antenne, der kunne registrere usædvanlig fremtræden hos mandskab og officerer.

Cigaretter, whisky og nylonstrømper

Under krigen var skibsfarten ikke så lidt begrænset. Varerne ligeså. Smuglet blev der naturligvis, men ikke i samme omfang som før. I den første tid efter befrielsen lå mange af de skibe, som tyskerne havde beslaglagt i de besatte lande, opankrede ved Trekroner. De var store, op til 10.000 tons, og kaldtes spærbrikker. Skibene skulle tømmes for proviant og våben, og englænderne ønskede assistance fra frihedskæmpere, politiet og toldpatruljen.

Ekspeditionen foregik i en landgangsbåd, men var ikke velset af tysker-

Tre af toldvæsenets store Volvo-patruljevogne fotograferet i 1955, parkeret foran Frilagerbygningen, hvor nu A.P. Møllers hovedsæde ligger. I baggrunden anes Københavns toldbod, rækkehusene i Toldbodgade og Vestindisk pakhús. De tre chauffører er toldbetjentene C.E. Madsen, Svend Åge Brunsmose og N.P. Hansen. Desværre har en uheldig helt forsøgt at profilere biler og skikkelser:

ne. Besætningen luskede rundt og så olme ud. Det var kolossalt, hvad de havde hamstret. Dritler med smør og søkker med sukker, men det værste var, at skibene var temmelig befængt med rotter, og meget var ødelagt. Da landgangsbåden sejlede derfra, lød der et par skud. Alle våben var nok ikke fundet, men englænderne undlod at reagere.

Efter befrielsen kom der gang i kulimporten fra Amerika. Danmark var jo helt udgået for brændsel, og der kunne ligge fem-seks Liberty- og Victorybåde på Langelinie. Det var store både omkring 10.000 tons, bygget til transport af krigsmateriel, og besætningen var helt klar over mangelen på amerikanske cigaretter i Europa. Skibene var bygget på samleband og ens indrettet, så tolderne fandt snart ud af, hvor varerne blev gemt. Skotter, kamre og messer var der ingen af, heller ikke garnering, men masser af tanke i forpeak'en og agter for slet ikke at tale om maskinrummet. Det var ofte store partier cigaretter, der krævede plads, og det var der i de tomme tanke. Til nogle

tanke var der kun adgang fra lastrum-mene, og det kunne have sine vanskeligheder. Patruljen måtte da følge losningen og være parat i rette øjeblik, når mandehullet kom fri.

Engang gik et par toldere i lasten, hvor de vidste, at mandehullet til en tank skulle være. Der skulle kun skovles lidt, så fik de skruet op og kom ind i tanken. Der mødte dem et herligt syn. 100.000 cigaretter i ti kasser, syv kasser whisky samt et bjerg af nylonstrømper. Dengang heftede skibene stadig for toldbøderne, og selv om afgifterne var en del mindre, blev det til anselige beløb. Jeg husker en kaptajn på en Libertybåd, der sagde, at han ikke ville til København mere. Hans skib måtte hver gang betale store beløb.

Snart kom der også danske skibe, der sejlede kul fra U.S.A. Det var mest fra New Orleans, Houston og andre havne i det område, hvor man havde indtryk af, at der var særlig gode indkøbsmuligheder. De danske skibe var også store 10.000 ton'ere under Dansk-Fransk, DFDS, A.P. Møller, rederiet

Skov og Norden. De smuglede selvfølgelig også, men det tog længere tid at finde frem til, hvor varerne lå gemt. Det var jo almindelige skibe med masser af gemmesteder.

Edderkoppen

Et morsomt tilfælde skal omtales. To toldbetjente havde en nat opsyn med en Libertybåd, der lige var ankommet. De var begge inkvireringsfolk, kendte skibene og kunne ikke lade være med at se sig lidt om. Det meste af besætningen var taget i land, og der var ro i skibet. Ved at lyse ned i en luftkanal fik de øje på flere kartoner. Det gav blod på tanden, og de skruede dækslet af. Det viste sig, at pakken indeholdt 45.000 cigaretter. De blev enige om, at gemme dem under tovværket i kabelrummet agter, indtil patruljen kom om morgenen, hvilket viste sig at være heldigt.

Ud på natten ved tre-tiden kom et par biler til landgangen. 10-12 besætningsmedlemmer og Edderkoppen var med. Da tanken viste sig at være tom, blev der et farligt postyr. Tolderne måtte true med deres shagpiber fra lommen og slap fra skibet, fulgt af besætningen. Den ene gik efter politiet, som havde en vagt på Langelinie, mens den anden truede med, at nu kom der en stor politiudrykning fra begge sider. Den troede de heldigvis på og forsvandt skyndsomt.

Rutebådene fra England og den øvrige verden var nu også kommet i gang. Cigaretter, cigaretpapir, spiritus og ikke mindst kaffe var de mest smuglede varer. Når den ikke lige lå i tankene, kunne man næsten snuse sig frem til

kaffen, og selv i bunkers'en duftede den kraftigt igennem. Der kunne også være større partier af spiritus i de tomme tanke, såmænd også i de fyldte, nedsænket i plaatsække.

I Frihavnen var det praksis at inkvivere efter stikprøve, da skibene lå indenfor gitteret i lukket område. Toldpapirerne blev udfærdiget om bord, og der foretoges et lettere eftersyn af skibet. Mere var der ikke afsat personale til, men efterhånden som afgifterne steg, blev man klar over, at smugleriet

Havnepatruljen rykker ud. Toldpatruljebåden »Martin« har sat kursen mod det finske motorskib »Vesta«, der uden at ane uråd ligger fredeligt med en ladning papir ved papirøen Christiansholm overfor Nyhavn. Forrest med et skævt smil chefen, overtoldvagtimester B. Helby, i midten bevæbnet med lommelygte og toldmappe Tage B. Christensen og til højre med ternede sokker J. Aaboe Jørgensen, der bærer en toldsæk til smuglergods. Fotograferet 1967 af pressefotograf Ulf Nielsen, Berlingske Tidende.

Overskrævs på rælingen en determineret Tage B. Christensen, rede til sammen med kolleger at borde det intetanende »Vesta«. Hele situationen er opstillet til ære for fotografen. Bekæmpelsen af smugleriet var godt stof i de københavnske dagblade i 1960'erne.

også på Frihavnen faktisk var ret omfattende. Her kom toldpatruljen ind i billedet.

Der blev organiseret et ekspeditions-hold til at behandle de skibe, som blev anset for at være mindre farlige. Disse skibe fik toldpapirer udstedt og underkastedes en lettere inkvirering. Til de andre skibe, hvor det ansås, at der var størst risiko for smugleri, blev der udtaget et inkvireringshold af folk, der havde særlig lyst og flair, ca. fem mand og en leder. Om morgenen blev skibene bedømt og sorteret, og holdet tog sig så af to-tre, højst fire skibe, mens resten blev behandlet af ekspeditions-holdet. Skibene skulle afsted igen, og der var travlhed. Der kunne være ankommet 15-16 i løbet af natten, så der var nok at tage fat på. Den skrappe inkvirering viste sig faktisk at være berettiget. Der blev smuglet mange

højt beskattede varer til København. En del også til andre havne, noget, der ikke var let at skelne imellem.

Amerikanerne

På Nordamerika var der dengang mange ruter som Transatlantik, DFDS og Tordén, hvor der ofte blev forsøgt at smugle. Især Tordénbådene var strenge. Jeg husker, at vi fandt 30.000 cigaretter i en last korn på mellemdækket. En anden gang var fundamentet til hovedmaskinen benyttet som gemmested. Amerikanerne var også meget ihærdige og mere omhyggelige med at gemme end i sin tid på Liberty- og Victorybådene.

Toldbetjentformand Arne Andersen sidder fredeligt ved sit arbejdsbord i Toldvagt 5 yderst på Langelinie en sommerdag i 1960. Få år senere viste det sig, at posten faktisk lå ret udsat, da toldvagten blev torpederet af et norsk passagerskib. Andersens titel fortæller i øvrigt, at han karrieremæssigt befandt sig lidt over midten af toldbetjentenes hierarki, men stadig havde mulighed for at avancere til toldvagtmester og overtoldvagtmester.

Et enkelt eksempel. En elektriker havde gemt nogle tusinde cigaretter i bunden af en transformator og sat strøm til, så at man fik elektrisk stød, når man forsøgte at åbne. Det kom han nu selv til, da det måtte være arrangeret af en fagmand. I et andet tilfælde var en lysmotor i gang og havde ind sugningen fyldt med flasker. Der smugledes selvsagt også på passagerbådene, men de var for store og så kort tid i Frihavnen, at de ikke kunne inkvireres. Dog blev der taget en del besætningsmedlemmer på kajen. Engang var der en stor affære med tusinder af cigaretter, der i længere tid var gået i land sammen med bagagen.

ØK's skibe, som der kom et par af hver uge fra østen og andre oversøiske

Toldvagt 5 som den tog sig ud før »Vigraffjords« attentat. Bygningen overlevede, men tolderne har forladt den, og stedet præges i dag af forfald.

steder, smuglede mere behersket. Nogle få flasker og kartoner cigaretter, beregnet på en længere ferie, men det skulle jo også forhindres, og vi havde stor hjælp fra ØK selv. Så var der Wilhelmssens-bådene, store, norske skibe, der kom fra hele verden. Her benyttede man i stor stil tanken i maskinrummet, ofte tunneltankene. Tankdækslet var loddet til sidetankene, og når smuglergodset var lagt ind i den ellers tomme tank, malede man dækslet over, men tog sig ikke i agt for, at malingen trak nedad og kunne være blød på undersiden af dæksel og møtrikker.

Et tragikomisk tilfælde erindres. På M/S »Tiberen« af Tønsberg var der megen influenza ved ankomsten. A-influenza, vistnok. Hovmesterens kone lå meget syg i kammeret og tålte ingen uro. Det var heller ikke rart for os at gå ind og undersøge hos den syge kone, så det blev opgivet. Der var jo meget andet at se efter. For en sikkerheds skyld blev skibet bevogtet om natten, og da kom hovmesteren i land med 10.000 cigaret-

Kaptajnens mareridt. De fleste toldekspeditioner foregår heldigvis ret fredssommeligt, men i 1967 vødrede et norsk passagerskib Toldvagt 5 på Langelinie. Den uheldige »Vigraffjord« har været på vej ind i Frihavnen, da ulykken skete.

ter. Den tolder, som skulle holde øje med »Tiberen«, fik ved samme lejlighed fat i narkotika fra et hollandsk skib, der lå agten for »Tiberen«.

De islandske skibe, der kom meget fra Gdynia, havde stor bevågenhed fra inkvireringspatruljen. I Baltona, en særlig skibsproviantering i Gdynia, kunne de købe alt. Betingelsen var blot fremmed valuta. Ligesom der er spillere, var der mennesker, der ikke kunne lade være med at tage chancen for at smugle. En styrmand på en islandsk båd, som kom her fast, måtte af med store beløb, engang 28.000 kr. En anden islandsk ganganger måtte af med 78.000 kr.

Efterhånden som smugleriet i havnen blev besværliggjort, begyndte de professionelle smuglere i stedet at interessere

Klaus Johansen demonstrerer, vendt mod Frihavnen, Toldvagt 5's råber. Johansen fortsatte senere sin karriere på Kolding toldkammer.

Mens tolderne endnu holdt til i Toldvagt 5. Den daværende toldbetjentaspirant Klaus Johansen observerer ankomsten af passagerbåden »Argentina«, der sejlede for rederiet Moore McCormack.

sig for speedbåde. Trafikken på København tog af, Århus blev oceanhavn, Göteborg og Hamburg tog mange af de store skibe fra oversøiske havne, og en del af de skibe, som stadig kom her, var containerbåde, som lå her ganske kort. Eksporten til England blev koncentreret på Esbjerg, og de mindre rutebåde til Hamburg-Rotterdam-Antwerpen blev udkonkurreret af lastbiler. En epoke var på retur. En tid, hvor de unge mennesker i inkvireringspatruljen kunne prøve kræfter med mange og spændende opgaver.

Christian III i sutsko

af Mikael Venge

På portrætter tager Christian III sig nøjagtigt så statelig og majestætisk ud, som renæssancens bedste kunstnere forstod at fremstille en fyrste. Med udgaven af hans rentemesterregnskaber er det pludselig muligt at trænge om bag facaden. Anmelderen fik sig et mindre chok, da han opdagede, at den noble reformationskonge havde hele tre »finkefængere« i sin tjeneste, der udstyret med »lærkegarn« og livagtige stenugler udøvede deres morderiske gerning. Christian III må have været storforbruger af sangfugle, som han og hoffet åbenbart åd med stor fornøjelse.

Rentemesterregnskaberne skelner ganske vist mellem udgifterne til store, påtrængende statsopgaver og kongeparrets små, daglige fornødenheder, men pengene blev taget af den samme kasse, som rentemesteren sad på. Derfor tegner regnskaberne på mange måder et ret intimt portræt af Christian III og hans dronning. Udgaven blev publiceret nærmest i dølgsmål sidste efterår uden de obligate trompetskrald i dagspressen, men efter Zises opfattelse er der i virkeligheden tale om en ret epokegørende, videnskabelig landvinning, der ubetinget fortjener en fanfare.

Det første trut skal gælde den statsdannelse og styreform, der tegner sig i regnskaberne. Danmark i 1550'erne var

et mindre imperium, der inkluderede de kongelige dele af hertugdømmerne, Norge, Færøerne og Island. Den del af imperiet, der fremtræder mindst, er faktisk Bornholm, der var pantsat til Lübeck - en flothed, som Frederik I havde været nødsaget til, og som hans søn måtte affinde sig med. Christian III betragtede dog tydeligt pantsættelsen som irregulær, og når ekstraskatter opkrævedes i resten af monarkiet, blev der sendt skatteopkrævere også til Bornholm. Man havde ikke glemt, at øen var dansk.

Når Christian III ellers befattede sig med Bornholm, var det i sin egenskab af den katolske ærkebiskops arving. Ærkesædet i Lund havde i 400 år regeret klippeøen som sit private domæne, og først Christian II fik i 1522 vristet Bornholm ud af kannikernes klør. Året efter blev han fordrevet, og ærkesædet krævede naturligvis straks øen tilbage. Kongemagten havde altså kun regeret Bornholm et årstid, før man nødtvungent måtte overlade den til lübeckerne, men i 1536 blev kronen pludselig storgodsejer, også på Bornholm, da bisperne fængsledes. Vi kan konstatere, at reformationen rent regnskabsmæssigt endnu ikke var trængt igennem på øen. En af indtægterne, som Christian III oppebar af stiftsgodset, var »romerskud« (IV 47). Sandsynligvis en skat, der oprindeligt dækkede pavens godkendelse af de nyvalgte ærkebisper, og som levede videre i kraft af administrativ inerti.

Statsfinanser i Danmarkshistorien er normalt en begrædelig affære, men her får vi overraskelse nr. 2. Statskassen i 1550'erne svulmede! En lang fredsperiode, en stram finanspolitik og en

Den unge hertug Christian (III), der først måtte sejre i Grevens fejde for at blive Danmarks konge, og den ældre, satte monark. Repræsentative portrætter i renæssancens stil, der nok skulle dupere beskueren mere end ligne modellen. Illustrationer fra »Christian III's Rentemesterregnskaber«.

økonomisk højkonjunktur må dele æren. Christian III's personlige indsats som regent er stærkt omtvistet. Vurderingerne svinger fra lallende idiot til kløgtig statsmand, afhængig af historikernes politiske ståsted. Anmelderen hælder afgjort mest til det første standpunkt, men netop finanserne må nok betragtes som et felt, hvor kongens personlige mådehold gjorde sig gældende.

Der synes ellers ikke at være sat grænser af nogen art. Kongen selv, dronningen og de to ældste sønner kunne tilsyneladende hæve af statskassen, hvad de havde brug for, og navnlig dronning Dorotheas ekstravagancer såsom perler og diamanter skinner regelmæssigt igennem i regnskaberne. Alligevel virker det, som om den gamle konge af natur har været ret påholdende, som også Frederik I var det, og at indstillingen så at sige har lagt sordin på hele kongefamiliens forbrug. Christian III blev som ung vraget af det danske rigsråd og henvist til en beskedne tilværelse som hertug i Haderslev. Først udbruddet af Grevefejden bevirkede, at han alligevel blev Danmarks konge. Disse erfaringer kan have med-

virket til, at han i sin regeringstid aldrig skøjede ud.

Den svulmende statskasse i 1550'erne indbød ellers nærmest til det, og man mærker da også tydeligt, at kongeparret nød velstanden, og at der blev ofret store summer på projekter, der normalt ikke havde været råd til. Men altså først, da man opdagede, at pengene var der.

Dronning Dorothea får løbende udbetalt mindre beløb på 10-15 daler, ofte godgørenhed, der åbenbart ansås for en nødvendig »driftsudgift«. Tit er beløbet allerede anvendt, når en hofmand har lagt pengene ud, som rentemesteren dernæst refunderer, hvilket umiddelbart tyder på, at dronningen kunne spendere, hvad hun ville. Omvendt antydes et vist loft af, at et større beløb på 50 daler, »som hendes nåde skulle have at holde på« (til sit underhold, typisk under en rejse), ret usædvanligt noteres »efter Kgl. Majestæts befaling« (III 102). Dispositionen krævede åbenbart, at rentemesteren blev dækket ind, mens de mindre beløb kunne udbetales uden videre.

Regnskaberne jonglerer med mange møntsorter, og et sted figurerer i lübsk

mark, som kongeparrets næstældste søn, hertug Magnus (der senere led en krank skæbne som mislykket konge af Livland), ville anvende som drikkepenge »for nogen handel, som hans nåde var sendt« (III 106). Handel kan opfattes som ærinde (jf. forhandle), men udgiverne har sat spørgsmålstegn, fordi teksten også kan læses »for nogen hån-de del« (ting), og det sidste er vel det sandsynligste. Men hvad enten der var tale om en henvendelse eller en konkret gave, berettigede det altså kongesønnen til en reaktion på statens regning. For en sikkerheds skyld har rentemesteren dog anført navnet på hertug Magnus' »dreng« (adjutant eller kammerjunker), der hentede den lübske mark.

Episoden antyder afgjort, at loftet eksisterede, når man bevægede sig hinsides underholdet i snæver forstand. Især den yngre søn, der ikke havde nogen fremtid i Danmark, men skulle forsørges på anden vis, blev nok holdt i lidt strammere tøjler end dronningen og tronfølgeren. Ved en anden lejlighed fik Magnus udbetalt 8 daler for 12 ræve til en natkjortel, »som han sagde, at

Kgl. Majestæt selv befalede at betale«, som rentemesteren lidt mistænksomt noterede (III 191). Hertug Magnus' »dankort« var åbenbart ikke helt gangbart.

Kongeparrets ældste datter spillede som kurfyrstinde af Sachsen en vigtig rolle i hoffets liv, men var naturligvis økonomisk uafhængig af det danske rige, mens de to yngste, Hans og Dorothea, endnu var rene børn og kun optræder sporadisk i regnskaberne, når de fik nye klæder. Hans (den senere hertug Hans den Yngre) var dog stor nok til selv at overrække 1 daler til en bortdragende svend, »som havde vasket hans nåde et år« (IV 240-241). Det uventede indblik i 1550'er-hygien må vi nok betegne rentemesterregnskabernes overraskelse nr. 3.

For os er det overordentlig heldigt, at pengesedler, portemonnæ'er og tegnebøger endnu ikke var opfundet. Alle kontante udgifter kom så at sige på finansloven og blev bestridt af rentemesterens kasse, hvad enten det drejede sig om bagateller som de 4 hvid, Eline eller Ellen natvågerske på Koldinghus fik til at putte i kirkebøssen (II 102), der kappes om at være den mindste post med de 20 hvid for øl, som greven af Østfrislands bartskaar (barber og sår-læge) drak i Randers (IV 296), 1 daler for fine, moderigtige huer til dronningens to dværge (III 143) eller efter tidens forhold enorme summer som de 11.000 daler, dronning Dorothea fik til at købe Holme kloster (Brahetrolleborg) for, i øvrigt for næsen af rentemesteren, Eskil Oxe, som den intrigante dronning ikke kunne fordrage (IV 407-408). En antydning af, at embedet rummede politisk sprængstof, som

afgjort fortjente at uddybes, men falder udenfor nærbilledet af kongefamiliens intime liv, som vi satte os for at give.

Christian III havde et pengeskrin, hvori han selv nedlagde alle guldmønter, der efter gammel skik var majestætens prerogativ. Hans entusiasme for guld gik så vidt, at der blev sendt daler til Helsingør for at gøre indkøb af lærred og vin hos skipperne. De guldmønter, der indkom i Øresundstolden, måtte ikke bruges (IV 387). I majestætens klædedragt indgik muligheder for at gemme mønter. Der refereres jævnligt til kongens »taske« (lomme), hvori der lægges 2 eller 4 hvidstykker »at give fattige folk«, og en pung i samme øjemed havde han også. Det fremgår, at kongefamilien overalt blev mødt af sammenstimlede og velsagtens knælende tiggere, og på alle rejser og ved officielle lejligheder blev der uddelt almisser. Selv da den 13-årige hertug Hans, der endnu sled skolebænken, skulle overvære en akademisk handling på universitetet, fik lakajen 3 mark med til samme formål (IV 255). Det normale var tydeligt, at hverken kongeparret eller de tre sønner havde penge på sig.

Filantropien var en fastslået side af monarkiet i en grad, der nærmer sig assurance og socialkontor. Vardes brand 1554 medførte omgående henvendelser fra de brandlidte, og en sommerdag 1557 på jagtslottet Hørsholm blev der på dronningens ordre udbetalt 3 mark til »en fattig kvinde med tre, små børn, som var slet nøgne« (IV 110). Et andet, obligat udslag af monarkisk godgørehed bestod i fadderpenge, gerne en hel daler, der faldt prompte, hvis barnedåben fandt sted, hvor kongeparret tilfældigvis opholdt sig.

Godgøreheden gik dog også den anden vej. Små præster i form af delikatesser som karusser, karper og krebs, som jævne folk indfandt sig med, belønnedes lige så regelmæssigt med en drikkeskilling. En jævn kone, der set med vore øjne ret frimodigt indbød dronningen til sit bryllup, får samme takst. Den danske adels standardpresent, når man ville gøre indtryk på dronningen eller tronfølgeren, var heste, som lige så regelmæssigt indbragte giveren 1-2 daler i »grimpepenge«. Lensmandens frue på Hønborg sendte som en opmærksomhed grønærter til dronningen på Koldinghus, og lignende præster er givetvis blevet overrakt overalt, hvor kongeparret færdedes.

Christian III's sjæl kan vi ikke se ind i, men vi ved i det mindste, at han gik i støvler, foret med katteskind (IV 392). Han red normalt selv, men færdedes undertiden i en sortmalet vogn. Hans og hele kongefamiliens yndlingsforlystelse var terningspil (»dobbel«). Jævnligt udbetales 2-3 dalere til ham eller dronningen »at spille for«. Tronfølgeren, den senere Frederik II, spillede endda ret ædelt med sin 6-årige lillebroder (I 222).

Jagtudflugter, undertiden månedlange, optog en stor del af majestætens tid. Når Christian III drog ud for at skyde urhøns i »heen« (på den jyske hede, I 134-135), kan vi som sidegevinst drage den slutning, at rentemester Eskil Oxe talte fynsk. Eskil Oxe blev tidligt faderløs, da hans far, Johan Oxe, omkom 1534 under forsvaret af sin gård Nielstrup på Lolland, og måske er han vokset op på Hesselagergård som kansler Johan Friis' page. Det ville forklare den fynske dialekt, der skinner igen-

nem mange steder. Et fodbud skrives ret afslørende fobud, og mon ikke det sidste d også har været stumt? Toldbo'en og Bo'ense er andre eksempler (II 21, 22, 58). På 450 års afstand virker teksten egentlig forbavsende frisk og nutidig, som når sadelmageren i Kolding fremstiller to puder, som trommeslagerens trommer kunne støde imod, når han red, »for de ikke skulle gnave hesten« (II 187).

Hvis Christian III nærede intellektuelle tilbøjeligheder, skinner de ikke igennem. Undtagelsen udgør et af regnskabernes få bogkøb, som såmænd gjaldt selveste koranen (III 173). Måske har den muslimske bibel rangeret som et kuriosum ligesom kongens papegøje, der fulgte ham på alle rejser, båret af to drenge? Kongens dødsleje på Koldinghus belyses sporadisk. Dyrelivet har nok ændret karakter mere end sproget, og i al hast anskaffedes et sengetæppe af ulveskind til patienten. Man var altså endnu i 1500-tallet leveringsdygtig i det glubske rovdyr i Koldings omegn.

Vor tids rådhuspandekager havde også deres pendant i renæssancen. I 1556 blev Christian III's meget yngre halvsøster gift med en ny hertug af Mecklenburg, da den første var død. Brylluppet blev holdt i København, og brudgommen medbragte et anseligt følge, der blev bispist i Danske Kompagni - en art Odd Fellow-palæ, der lå på Gammel Torv. Herom hedder det: »End givet Rasmus, Københavns stads kok, for hans umage, han kogede udi kompagniet for hertug Ulriks folk« (III 92).

Indirekte tegnes billedet af en trofast ægtemand og familiefader. Kongeparret befandt sig oftest sammen, selv om

ægtefællerne efter fyrstelig skik havde hver sin hofstat. Såvel kongeparret som deres to voksne sønner havde hver deres fyrbødere, der vel ikke blot sørgede for opvarmning, men som vor tids varmemestre også fungerede som viceværter. Kongen og dronningen havde også deres egne narre, dværge og kæledyr. Christian III's hund bar et sølvhalsbånd med våbenskjold (I 116). Aber, hvide mus og turtelduer indgik i dyreholdet, og de sidste var næppe søstærke, siden der gives særlige færgpenge til dem.

Der synes at have været megen prestige forbundet ved at besidde kuriositeter. Dronningen købte en guldring som åbenlys bestikkelse til Knud Pedersen (Gyldenstjerne) for, at han skulle fly hende »den dværg af hr. Claus Bille« (I 178). Åbenbart helmede den meget forfængelige dronning ikke, før dværgen var hendes. I sin opvartning talte hun ellers både den galne Kirstine, den store dværginde og de to små dværginder. Dværgene anvendtes praktisk til ærinder og deltog endda i jagter, eftersom der anskaffes armbrøster til dem (I 225). Peder dværg var den, der blev sendt i byen for at købe bolde »til de unge herrer« (III 190). Måske til Danmarkshistoriens første tenniskamp?

En stor rolle ved hoffet spillede musikken. Den sidste regulære oplysning om Christian III er meget betegnende, at man aflyste de degne, der skulle have sunget for kongen nytårsaften 1558 på Koldinghus, hvor han døde. I København havde kongen et kor på hele 19 sangere foruden sangmesteren og organisten (I 252-254, II 238). Ligesom Det kgl. Teater antager stjer-

ner fra det store udland, synes man at have importeret italienske sangere. Påfaldende mange hedder i hvert fald Lauritsen, og når fornavnene er Cleofas og Ferdinandus gætter man på et par italienske Lorenzo'er. Måske kastratsangere?

Det er svært at løsrive sig fra rentemesterregnskabernes myriader af oplysninger. Til sidst et par glimt om skat og told. »Anammet af de højlærde«, læser man til sin forbavelse (IV 42). Det er en udbredt misforståelse, at vor tids skatteåg og skatteprocenter er enestående i verdenshistorien, men misforståelsen rummer dog som alle Atlanterhave af dumhed en irriterende kerne af sandhed. Indrømmet, statens tjenestemænd var faktisk skattefrie, idet ingen faldt på den tanke at opkræve skat af den gage, man netop havde udbetalt dem. Tjenestemændene var til gengæld ganske få. Rentemesteren selv lønnedes med 100 daler om året, mens statens højest lønnede embedsmand utvivlsomt var Sjællands biskop, Peder Palladius, der modtog hele 300 mark endda to gange om året. Det svarer til byskatterne af København og Malmø. Derfor studser man unægteligt over de højlærde universitetsprofessorers bidrag til statskassen, men til alt held viser det sig at bestå i penge fra salget af Christian III's bibel.

Udgiverne omdøber konsekvent arnegæld til arvegæld (arbejdspenge),

men er det så mærkeligt, at den middelalderlige arnegæld optræder endnu i 1550'erne? Hier irrt sich aber Goethe wohl nicht. At hansestædernes toldfrihed i Øresund var gennemhullet er velkendt, og vi noterer med tilfredshed, at en lübsk skipper i 1557 måtte erlægge 150 daler, en lille formue, »for han løb igennem Sundet og ikke gav besked fra sig« (IV 46). Et godt eksempel på, at det sagtens kunne lade sig gøre at undvige Øresundstolden, men at risikoen for, at hammeren faldt på et senere tidspunkt, også var betydelig. Pengene tilfaldt statskassen via den prominente, københavnske storkøbmand Mads Lampe, der åbenbart var en forretningsforbindelse af 1. beckeren, og på ordre af Mogens Gyldenstjerne, statholderen på Københavns slot. Udtrykt i vor tids jargon har sagen været helt oppe at vende i regeringens top.

Det er Niels Geert Bolwig, som efter Søren Balles død har forestået udgivelsen. Bolwig lægger sig beskedent i kølvandet på ildsjælen Søren Balle, men han har selv ydet en kæmpeindsats, som vi her på vor jævne manér har forsøgt at honorere med et specielt til denne lejlighed komponeret touche.

Christian III's Rentemesterregnskaber I-IV 1551, 1554, 1556, 1557-1558, udgivet af Søren Balle og Niels Geert Bolwig. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 1999.

Et farligt År

af Mikael Venge

Hurtigere end Zises anmelder kan følge med, udgiver Ole Degn nye bind af Kancelliets Brevbøger. Det sidst udkomne har faktisk i et år ligget på mit skrivebord, og mens mine overvejelser har stået på, er der sikkert allerede udkommet et nyt. Anmelderens undskyldning for denne onde cirkel lyder let anklagende: Ole Degn må være i besiddelse af en nærmest umenneskelige energi.

Bindet om 1651, som Zise anmeldte i 1998, gav vi overskriften: Et fattigt år. Man kunne også have kaldt det misvækst og fæsyge. Skulle man sætte et prædikat på året 1652, må det med en let omskrivning betegnes faretruende. Truslen fra stormagten Sverige, sejrherren i den nyligt afsluttede Trediveårskrig, mærkes tydeligt. Der kredses konstant om de farlige tider, og en stor del af kancelliets korrespondance omhandler rustninger. Samtidig levede fattigdommen fra 1651 videre i bedste velgående, blot overskygget af den ydre trussel. Det er symptomatisk, at man bindet igennem støder på glosen afslag i en for anmelderen ny betydning: nedsettelse af landgilden, som bønder ramt af årets tørkesommer i stort tal fik bevilget.

Vælger vi derimod som et eksperiment at skue 100 år tilbage i tiden, konstateres selvfølgelig en række markante forskelle. Med ens jævne tyrkertro på historiens fremadskridt ville man umiddelbart forvente en langt

højere udviklet civilisation i 1650'ernes begyndelse end i 1550'erne, som Christian III's rentemesterregnskaber omhandlede, og tyrkertroen skuffes bestemt heller ikke. Til tider er der ligefrem tale om afgrunde.

For at starte i egen boldgade eksisterede et egentligt toldsystem knap nok i 1550, men var i 1652 under generaltoldforvalter Henrik Müller fuldt udbygget. Bureaukratiet undergik udenfor enhver tvivl en drastisk ekspansion på de 100 år, ligesom hofetiketten forvandlede nærmest til uigenkendelighed fra den formløse, hyggelige Christian III og hans dronning, der »gjorde sig glade« sammen med deres adelsmænd og -fruer, til den stivnede, franske etikette omkring oldebarnet Frederik III (med tilfredshed må vi konstatere, at generaltoldforvalteren blev placeret foran Københavns borgmestre i »gang og sæde«, den altafgørende hakeorden i solsystemet omkring monarken). Diplomatsk er der sket en mindre revolution. I 1652 har Danmark faste residenter på udvalgte nøgleposter, hvor man i 1550'erne nøjedes med at sende gesandtskaber til udlandet, når der skulle afsluttes en traktat.

En meget iøjnefaldende forandring, der hænger sammen med den stive hofetikettes vækst, angår residensen. Mens Christian III 100 år tidligere opholdt sig lange perioder på Nyborg slot, Koldinghus og Dronningborg i Randers eller turnerede måneder ad gangen på kombinerede rettertingsrejser og jagtudflugter, residerede Frederik III det udslagne år 1652 i København. Eneste undtagelse er sommeropholdet på Flensborghus, hvor den let erotomane dronning Sofie Amalie

holdt af at muntre sig med de »bastante« mænd, hun foretrak. Imens spiste Frederik III sangfugle eller havde i hvert fald en fuglefænger ansat, der var udstyret med lærke- og finkegarn. En madperversion, som jeg ville have forsvoret, at Christian III dyrkede. Men her bliver man klogere, når man har studeret hans rentemesterregnskaber.

Skydevåbnene må have udviklet sig, når man i 1652 kunne finde på at skyde hunde, geder og krybskytter. Her var moralen nok ikke så forskellig, men i 1550'erne skulle der endnu fumles for meget med lunter og krudt til, at det kunne lade sig gøre. Af andre forandringer noterer vi os, at dueller var blevet almindelige. I 1550'erne stak man hinanden ihjel i fuldskab, men duellerede ikke. Et nydeligt, demokratisk fremskridt er, at bisperne vælges af præsterne ved hemmelig afstemning. Reformationskongen Christian III udnævnte selv de biskopper, han ville have.

En lidt kedelig forandring mærkes ved, at Danmarks nærmest stormagtsstatus i Nordeuropa er stærkt på tilbagetog, som det fremgår af en lidt nervøs episode, der ville have været utænkelig under Christian III. I 1550'erne viftede orlogsflåden stolt på Codans bølger. 100 år senere er vi klemte i et farligt stormagtsspil. Da en engelsk krigsflåde truende kastede anker på Lappen ud for Helsingør, blev to rigsråder sendt derud i en chalup for at protestere. Interessant nok skulle de anvende et argument, der rummer essensen af den »strøm-doktrin«, der siden 1420'erne havde været forfægtet fra dansk side. De to rigsråder blev beordret til at spørge, hvordan man ville

reagere i England, hvis en fremmed krigsflåde pludselig arriverede i Themsen? Ganske vist havde kommandanten på Kronborg fået ordre til at skyde, hvis englænderne kom når nok, men tiltroen til egne stridskræfter er tydeligt ikke stor.

Skattehistorisk bemærker vi, at ordet skat har etableret sig, et varsel om enevældens komme, mens man i 1550'erne endnu foretrak at tale om landehjælp. Den nyindførte accise belyses også i dette bind. Rangfølgen blandt købstæderne afspejles i den udskrevne pengeskat, der røber, at hovedstaden klart har lagt sig i spidsen: København 1500 rigsdaler, Ålborg 800, Odense 572, Ribe 520, Århus 451, Helsingør 400, Randers 384, Horsens 312, Kolding 302, Skagen 10, Falsterbo 5. Skånemarkedet var heller ikke, hvad det havde været.

For at læseren ikke skal tro, at anmelderen er løbet teksten hastigt igennem, noteres en enkelt fejl. Antvorskov s. 304 skal uden tvivl være Abrahamstrup (Jægerspris), hvor modtageren af brevet var lensmand (at brevet er stilet til hans frue er i denne forbindelse uden betydning). Anmelderen, der selv i sin grønne ungdom har »ligget« begge steder, kan ikke forestille sig brænde udskibet fra en bro ved Antvorskov, derimod nok fra Jægerspris.

Et rigt værk, formfuldendt serveret for læseren og tilmed udstyret med fremragende registre, der gør benyttelsen til en leg. Selvfølgelig vil et pernitengryn altid finde et eller andet at gøre ophævelser over. I personregistret savner jeg en greve af Oldenburg. Han træffes dog under steder, men vil man opspore den moskovitiske envoyé (am-

bassadør), hjælper hverken sted- eller personregistret. Her må man ty til sagregistret under transportmidlet, en enspænder! Ole Degn er altså for så vidt dækket ind, men har unægteligt stillet læserens skarpsindighed på en alvorlig prøve, hvis han vil studere Danmarks forhold til den vordende supermagt i øst. Omvendt må man

lade Degn, at udgaven er fyldt med finesser. Der er mange grunde til at se hen til dens kommende bind.

Kancelliets Brevbøger 1652 vedrørende Danmarks indre forhold. Udgivet i uddrag ved Ole Degn. 519 sider, 375 kr. Rigsarkivet, København 1998.

Told- og skattedirektør Frantz Howitz og Zises redaktør, Mikael Venge. Howitz har faktisk aflagt redaktionen et besøg, men da læserne nødigt skulle få det indtryk, at vi lever det søde liv i kælderen på Gl. Kalkbrænderivej, tilføjer vi skyndsomst, at billedet er taget i Rungsted, hvor Skatteministeriet den 11. februar fejrede sit 25-års jubilæum (foto: Mikael Hjuler).

Indhold

Claus Rafner:

Banderoler og andre
afgiftsmærker på varer 5

Mikael Venge:

Lidt om Tisvildeleje og
Gilleleje toldsteder 17

Carl S. Quist:

Havnenes sorte gæng 23

Mikael Venge:

Christian III i sutsko 31

Mikael Venge:

Et farligt år 36

På forsiden som den rene idyl udkørslen fra Københavns Frihavn, fotograferet fra Langeliniebroen en forårsdag i skarp sol sidst i 1940'erne. Til venstre anes Frihavnens toldkammer, det noble palæ i baggrunden er elværket, og til højre ses restaurant Capella. Bygningerne ligger der endnu, men omgivelserne præges unægteligt i dag af den firsporede motorvej, der også har kostet den gamle brovægt livet (Told • Skat-museet).

